

Wojciech Morawski

BANKI KOMERCYJNE NA WSCHODNICH ZIEMIACH II RZECZYPOSPOLITEJ

ABSTRAKT Polska bankowość komercyjna rozwijała się w oparciu o trzy różne systemy prawne. Najbardziej rygorystyczny, ale dzięki temu najbezpieczniejszy był system rosyjski. Austriacki był łagodniejszy, a najbardziej liberalny był system niemiecki. Inflacja powojenna podkopała potencjał kapitałowy banków. Kryzys 1925 roku, a następnie wielki kryzys lat 30-tych ujawniły skutki tej sytuacji. Większość banków nie przetrwała tych prób. Ekspansja, a następnie regres polskiej bankowości komercyjnej na Kresach Wschodnich były widoczne jeszcze wyraźniej, niż w pozostałych częściach Polski. Relatywnie mocną pozycję utrzymały dawne, utworzone przed 1914 rokiem banki wileńskie. Banki lwowskie odgrywały istotną rolę w latach 20-tych, ale w następnej dekadzie ich znaczenie zmalało. Z jednej strony padły ofiarą kryzysu za sprawą ścisłych powiązań z austriackim rynkiem pieniężnym, z drugiej – odbywał się proces przenoszenia ze Lwowa do Warszawy najpoważniejszych instytucji.

Słowa kluczowe: Polska, II Rzeczpospolita, Kresy Wschodnie, banki

ABSTRACT During the times of Second Polish Republic commercial banking was gradually losing its importance. In the Eastern Borderlands the process ran deeper and faster than elsewhere. In the wake of two consecutive banking crises in 1925 and 1931, a number of weak institutions which had been founded during the period of inflation collapsed. Old banks of Vilnius, founded before 1914, remained relatively strong. Banks of Lvov had played an important role in the 1920's but became much less important a decade later. One reason was that due to their interaction with the Austrian monetary market, they suffered gravely from the crisis. Shifting of the most important institutions from Lvov to Warsaw did not help, either.

Key words: Poland, Second Polish Republic, Eastern territories, banks

Pod pojęciem „ziem wschodnich II Rzeczypospolitej” rozumieć będziemy te ziemie, które dziś nie należą do Polski, tylko do Ukrainy, Białorusi i Litwy. Takie ujęcie tematu jest wybitnie ahisteryczne, zmusza nas bowiem do uznania, że banki wileńskie więcej wspólnego miały z bankami lwowskimi, niż np. białostockimi. Usprawiedliwić takie ujęcie można tylko względami użytecznymi. Dla współczesnych historyków gospodarczych z państw sąsiadujących od wschodu z Polską taka inwentaryzacja przeprowadzona z polskiego punktu widzenia może być pożyteczna dla ich własnych badań.

Polska bankowość komercyjna¹ rozwijała się w oparciu o trzy różne systemy prawne. Najbardziej rygorystyczny, ale dzięki temu najbezpieczniejszy był system rosyjski, austriacki był łagodniejszy, a najbardziej liberalny był system niemiecki. W pierwszych latach niepodległości Polska przyjęła rozwiązania niemieckie, co zaowocowało szybkim rozwojem organizacyjnym bankowości.

Równolegle jednak topniał potencjał kapitałowy banków na skutek inflacji. Kryzys bankowy 1925 roku, a następnie wielki kryzys lat 30-tych ujawniły skutki tej sytuacji. Większość banków nie przetrwała tych prób. Nieliczne, naprawdę solidne, powracały do wzorców rosyjskich sprzed I wojny światowej, nazywając je „angielskimi”. Ekspansja, a następnie regres polskiej bankowości komercyjnej na Kresach Wschodnich były widoczne jeszcze wyraźniej, niż w pozostałych częściach Polski.

I. Banki Lwowa

Zdecydowanie największym centrum finansowym na ziemiach wschodnich był Lwów. Już w 1841 roku powstał tu Galicyjski Stanowy Instytut Kredytowy² – odpowiednik istniejących już wcześniej ziemstw kredytowych w Poznaniu (1821) i Warszawie (1825). Była to instytucja kredytu hipotecznego, udzielająca pożyczek pod zastaw hipoteki majątków ziemskich. W 1869 roku

¹ Nowak 1932; Hofmokl-Ostrowski 1925; Morawski 1996; Morawski 1998.

² Bardzki 1894; Ostrożyński 1892; Zalewski 1938.

uniezależnił się od Wydziału Krajowego i Sejmu Krajowego, zmieniając nazwę na Galicyjskie Ziemstwo Kredytowe. W sensie społecznym było ono, w porównaniu z ziemstwami poznańskim i warszawskim, najbardziej konserwatywne. Mimo zniesienia w 1867 roku ograniczeń stanowych nadal zrzeszało wyłącznie wielką własność ziemską i było praktycznie zamknięte dla chłopów. W 1928 roku przyjęto nowy statut i nową nazwę – Towarzystwo Kredytowe Ziemskie we Lwowie. Kierowane przez Stanisława Zwolskiego, obsługiwało teren czterech województw (krakowskiego, lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego) dawnej Galicji. Siedziba mieściła się przy ulicy Kopernika 4.

Lwów był kolebką polskiej bankowości publicznej. W 1883 roku powstał Bank Krajowy dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim. Podobne instytucje powstawały również w innych krajach koronnych Austrii, ale bank galicyjski wyróżniał się szerokim zakresem czynności. Projektodawcą banku był marszałek Sejmu Krajowego Mikołaj Zyblikiewicz. Bank był instytucją publiczną. Nadzór nad nim sprawował Sejm Krajowy. Kapitał, początkowo w wysokości 1 mln guldenów (czyli – po reformie 1892 roku – 2 mln koron), doszedł przed I wojną światową do 15 mln koron. Osobliwością austro-węgierskiego systemu kredytowego było to, że Österreichische-Ungarische Bank ograniczał się do funkcji emisyjnych, zaś funkcje „ostatecznego źródła kredytu” dla banków komercyjnych spełniały właśnie banki krajowe. Dlatego Bank Krajowy ratował banki komercyjne podczas kolejnych kryzysów w 1886, 1890 i 1899 roku. Bank miał od 1895 roku oddział w Krakowie, od 1905 ekspozyturę w Bielsku. Ponadto pokrywał Galicję siecią tzw. zastępstw, których liczba doszła do 74. W 1914 roku, w obliczu ofensywy rosyjskiej, część banku ewakuowała się do Nowego Sącza, a część pozostała we Lwowie, a następnie została przez Rosjan ewakuowana do Kijowa. Obie części połączyły się ponownie dopiero w 1917 roku. Podczas wojny powstały dwa kolejne banki publiczne: Galicyjski Wojenny Zakład Kredytowy, założony w 1915 roku i Galicyjski Miejski Wojenny Zakład Kredytowy, założony w 1917 roku. W II Rzeczypospolitej wszystkie trzy instytucje przeszły pod kontrolę Ministerstwa Skarbu. Zmieniono też ich nazwy. Bank Krajowy przekształcił się w Polski Bank Krajowy, GWZK w Państwowy Bank Odbudowy, a GMWZK w Zakład Kredytowy Miast Małopolskich. W 1924 roku rząd Władysława Grabskiego połączył wszystkie trzy instytucje, tworząc Bank Gospodarstwa Krajowego.

Pierwsza faza tworzenia banków akcyjnych we Lwowie przypadła na przełom lat 60-tych i 70-tych XIX wieku. Banki akcyjne we Lwowie można,

z punktu widzenia ich losów, podzielić na trzy kategorie:

a) Te, które powstały przed I wojną światową i jeszcze przed 1914 rokiem upadły lub zostały zlikwidowane. Do tej grupy należą:

Galicyjski Bank Kredytowy SA powstał w 1873 roku z kapitałem 1 mln guldenów (2 mln późniejszych koron). Był instytucją dość solidną. Upadł niespodziewanie w 1899 roku, po bankructwie Stanisława Szczepanowskiego. Po upadku banku jego prezes Adam Sapięha wypłacił wierzycielom (choć nie musiał) 1 mln koron ze swego prywatnego majątku, czym podkopał finanse rodzinne.

Ogólny Zakład Rolniczo-Kredytowy dla Galicji i Bukowiny, założony w 1872 roku, upadł w 1886 roku z powodu niedbałości kierownictwa.

Zakład Kredytowy Włościański SA, interesujący o tyle, że był próbą stworzenia instytucji kredytu hipotecznego dla chłopów. Potocznie nazywano go „bankiem włościańskim” lub „rustykalnym”. Bank docierał do klientów nie bezpośrednio, tylko przez drogich a niesolidnych agentów. Dlatego kredyt oferowany przez bank był drogi. Już w 1878 roku tak działająca instytucja stała się przedmiotem krytyki w Sejmie Krajowym. W 1884 roku postawiony został w stan likwidacji, prowadzonej przez Bank Krajowy, a ukończonej w 1899.

Wyjątkiem w tej grupie był Bank Lwowski SA, założony w 1872 roku, który upadł już podczas kryzysu w 1873 roku. Wyjątkowość polegała na tym, że Bank Lwowski był instytucją kredytu krótkoterminowego i nie miał ambicji wchodzenia na rynek kredytu hipotecznego.

b) Te, które były założone przed I wojną światową i działały w II Rzeczypospolitej. Do tej grupy zaliczamy:

Największy i najstarszy z banków akcyjnych międzywojennego Lwowa – Akcyjny Bank Hipoteczny SA we Lwowie³. Powstał w 1867 roku jako Cesarsko-Królewski Uprzywilejowany Galicyjski Akcyjny Bank Hipoteczny. Zakres jego czynności, zgodnie z austriackim prawem bankowym, był wyjątkowo szeroki. Bank miał prawo udzielania pożyczek hipotecznych, emitować listy zastawne, udzielać kredytu krótkoterminowego wekslowego i lombardowego. Pożyczki hipoteczne udzielane były do wysokości 50% wartości majątku (w przypadku lasu – do 33%). Udzielano pożyczek zarówno pod zastaw nieruchomości wiejskich, jak

³ *Akcyjny Bank Hipoteczny* 1938: 924-925.

i miejskich. Choć nie było takiego ograniczenia w statucie, bank nie oferował pożyczek chłopom. Bank znalazł się w niebezpieczeństwie podczas kryzysu 1873 roku, ale przetrwał ówczesny kryzys. W późniejszym okresie bank rozwijał się pomyślnie, za wyjątkiem lat 1883-1888, kiedy to ogólna suma pożyczek zmalała w związku z kryzysem rolnym. Pod koniec XIX wieku bank zaangażował się w kilka przedsiębiorstw przemysłowych. Nie przyniosło to jednak spodziewanych korzyści. Kryzys 1899 roku, spowodowany upadkiem przedsiębiorstw Stanisława Szczepanowskiego, ponownie postawił bank w niebezpiecznej sytuacji i skłonił do zmiany polityki. W tym czasie bank działał na terenie Galicji, Śląska Cieszyńskiego, Moraw i Bukowiny. Miał oddziały w Czerniowcach, Krakowie i Tarnopolu. Od upadku trzech pozostałych banków hipotecznych aż do 1910 roku, kiedy to powstał Galicyjski Ziemski Bank Hipoteczny SA, ABH nie miał na terenie Galicji konkurencji w dziedzinie kredytu hipotecznego (poza Bankiem Krajowym). W ostatnich latach przez I wojnę światową bank regularnie wypłacał 10% dywidendę. Kapitał, w 1867 roku w wysokości 3 mln guldenów (6 mln późniejszych koron), w 1910 doszedł do wysokości 20 mln koron. Prezesami byli ziemianie, m.in. Włodzimierz Borkowski i Stanisław Mycielski. Dyrektorem od 1880 roku do wielkiego kryzysu lat 30-tych był Marian Boziewicz. Centrala mieściła się przy Placu Halickim 15. Lata 1914-1916 były okresem zastoju, ale w 1917 roku rozpoczęła się ekspansja banku, który związał się w tym czasie z Österreichische Creditanstalt (ÖCA), oddając mu 30% akcji. W orbicie koncernu znalazł się też Bank Dyskontowy Warszawski SA i założony w 1922 roku Śląski Zakład Kredytowy SA w Bielsku. Po I wojnie światowej ABH zwinął interesy na terenie Czechosłowacji, natomiast utrzymał powiązania z Bukowiną. W okresie międzywojennym utrzymywał oddziały w Czerniowcach, Lipkanach i Suczawie w Rumunii oraz w Krakowie, Stanisławowie i Tarnopolu. We władzach banku interesy koncernu ÖCA reprezentował Henryk Aschkenazy. Upadek ÖCA w 1931 roku podkopał pozycje banków koncernu w Polsce. Musiały one stawić czoła panice swoich wierzycieli. ABH stracił 67% wkładów. Mimo to przetrwał, choć nie powrócił do dawnej kondycji. Kres jego działalności przyniosła II wojna światowa. Po 1945 roku wznowił działalność oddział krakowski. Formalnie utracił koncesję dopiero 31 stycznia 1949 roku.

W 1910 roku wyłączność ABH w dziedzinie kredytu hipotecznego została przełamana i to równocześnie przez dwie nowe instytucje: polski Galicyjski Ziemski Bank Kredytowy i ukraiński Ziemski Bank Hipoteczny.

Ziemski Bank Kredytowy SA we Lwowie⁴, początkowo jeszcze z przymiotnikiem „Galicyjski”, powstał z założonej w 1900 roku Galicyjskiej Kasy Zaliczkowej. Od ABH firma różniła się tym, że udzielała kredytu hipotecznego nie tylko ziemianom i właścicielom nieruchomości miejskich, ale też chłopom. Bank emitował 4,5% listy zastawne. Kapitał wynosił 1 mln koron. Prezesem był Jan Gwalbert Pawlikowski, dyrektorem Ernest Adam. Siedziba mieściła się przy ulicy Jagiellońskiej 2. W 1919 roku kapitał banku został podwojony na skutek wejścia grupy czeskich finansistów z Praskiego Banku Kredytowego i Agrarnego Banku z Pragi. Podczas inflacji bank prowadził ekspansywną politykę, zakładając 13 oddziałów i wchodząc w posiadanie akcji ponad 30 przedsiębiorstw. Po stabilizacji walutowej okazało się, że ma jedną z najniższych płynności wśród banków polskich. W takim położeniu dopadł go kryzys bankowy 1925 roku. Kłopoty pogłębiło wycofanie się grupy czeskiej. Uratowała bank pomoc ze strony Funduszu Pomocy Instytucjom Kredytowym. Sanacja polegała, m.in. na redukcji kapitału z 3 mln zł w 1925 roku do 0,7 mln zł w 1926 roku. Jednak po zamachu majowym bank, wyraźnie związany z opozycyjną endecją, nie mógł liczyć na dalszą pomoc rządu. W tej sytuacji ZBK, który nie zdołał jeszcze dojść do dobrej kondycji po doświadczeniach 1925 roku, stał się jedną z pierwszych ofiar wielkiego kryzysu. W 1930 roku zawiesił wypłaty i, po zawarciu ugody z wierzycielami, został postawiony w stan likwidacji.

Zemelnyj Hipotecznyj Bank SA / Ziemski Bank Hipoteczny SA we Lwowie był bankiem ukraińskim. W pierwszym okresie próbował udzielać kredytu przemysłowego, ale ostatecznie skupił się na pożyczkach, udzielanych ukraińskim chłopom na zakup ziemi. Kapitał wynosił 1 mln koron. W okresie inflacji ZBK związał się ze Spółką Ukraińskich Kooperatyw „Twaromin”, z przedsiębiorstwem drzewnym „Tytan” i innymi firmami ukraińskimi. Po stabilizacji walutowej bank nadal udzielał kredytu hipotecznego, ale stopniowo rosła też rola kredytu dyskontowego. Wielki Kryzys osłabił bank, ale jego istnienie nie było zagrożone. Właścicielem 80% akcji był greko-katolicki metropolita lwowski arcybiskup Andrzej Szeptycki. Wśród założycieli banku figurował też biskup stanisławowski Grzegorz Chomyszyn. We władzach było wielu duchownych unickich. Głównym rzecznikiem metropolity był prałat Tytus Wojnarowski. Prezesi Rady Nadzorczej zmieniali się często, stabilna była natomiast funkcja dyrektora. Do 1930 roku był to Aleksander

⁴ *Ziemski Bank Kredytowy SA we Lwowie 1925.*

Kulczycki, potem – Włodzimierz Singalewicz. Siedziba banku mieściła się przy ulicy Słowackiego 14.

Akcyjny Bank Związkowy SA we Lwowie⁵ powstał w 1901 roku pod nazwą Akcyjny Bank Związkowy dla Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych we Lwowie jako centrala finansowa Galicyjskiego Związku Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych, założonego w 1874 roku. Zrzeszał on spółdzielnie systemu Schultzego z Delitzsch. Wyjaśnijmy, o co chodziło. Ruch spółdzielczy w XIX wieku rozwijał się w oparciu o jeden z dwóch systemów. System Hermana Schultzego z Delitzsch był adresowany raczej do bogatszych. Przewidywał dość wysokie wkłady i odpowiedzialność ograniczoną do wysokości wkładu. Na tym systemie oparte były np. związki spółek zarobkowych w Wielkopolsce. System Friedricha Wilhelma Raiffeisena adresowany był raczej do biedniejszych. Przewidywał niższe wkłady, ale za to nieograniczoną odpowiedzialność. Na tym systemie oparte były galicyjskie Kasy Stefczyka. Krótco przed wybuchem I wojny światowej ABZ popadł w tarapaty, ale został uratowany przez Bank Krajowy. Po I wojnie światowej utracił charakter centrali spółdzielczej i zmienił nazwę na ABZ. Zacieśnił kontakty z przemysłem, uczestnicząc w finansowaniu i zakładaniu wielu przedsiębiorstw. Miał oddziały w Krakowie, Krośnie, Przemyślu, Śniatyniu, Tarnopolu, Warszawie i Zakopanem. Po stabilizacji walutowej miał kłopoty z płynnością. Na początku 1925 roku o przejęciu go myślał poznański Bank Związku Spółek Zarobkowych SA, który zawsze uważał ABZ za bratnią firmę. Ostatecznie do przejęcia nie doszło. W tej sytuacji w maju 1925 roku dyrektor Leon Wasserberger sprzedał 80% akcji grupie przemysłowców lwowskich za 40% ceny nominalnej. Transakcja nie uratowała banku. Jesienią 1925 roku rozpoczęto jego likwidację, do czego przyczynił się proces o sprzeniewierzenie na niekorzyść Deutsche Bank i Jewish Public Bank w Gdańsku. Prezesami banku byli: Ludwik Koziebrodzki (do 1923 roku) i Antoni Ponikowski, premier z lat 1921-1922. Faktycznie firmą kierowali bracia Józef i Leon Wasserbergerowie. Centrala mieściła się przy ulicy Chorażczyzny 6.

Galicyjski Bank Ludowy dla Rolnictwa i Handlu SA⁶ powstał w 1910 roku. Inicjatorami powstania banku był wiedeński Österreichische Landerbank oraz grupa przemysłowców naftowych z ówczesnym austriackim ministrem ds. Galicji, późniejszym senatorem II RP Władysławem Długoszem.

Początkowy kapitał 2 mln koron w 1914 roku został podniesiony do 5 mln koron. Szybki rozwój banku zahamowała I wojna światowa. W 1919 roku zmieniono nazwę na Powszechny Bank Kredytowy SA. W 1922 roku Österreichische Landerbank, zawierając układ z przedwojennymi wierzycielami francuskimi i angielskimi przeniósł się do Paryża i zmienił nazwę na Banque des Pays de l'Europe Centrale. Nowa instytucja była w 40% własnością austriacką, w 60% francuską. W okresie inflacji Powszechny Bank Kredytowy prowadził powściągliwą politykę i w niezłej kondycji przetrwał kryzys 1925 roku. Kapitał w 1926 roku wynosił 1 mln złotych, w 1928 osiągnął już 5 mln zł. W 1926 roku bank przeniósł się do Warszawy, a w końcowych latach II Rzeczypospolitej zaliczany był do „wielkiej szóstki” polskich banków komercyjnych. Ale to należało już do „warszawskiego” okresu jego historii. PBK nie był jedynym bankiem, który w pierwszych latach II Rzeczypospolitej przeniósł się ze Lwowa do Warszawy.

Galicyjski Bank Kupiecki SA powstał w 1909 roku jako spółka z o.o. W 1913 roku został przekształcony w bank akcyjny. Po odzyskaniu niepodległości przeniósł się do Warszawy, zmieniając nazwę na Bank Kupiectwa Polskiego SA. W 1921 roku dokonano fuzji z poznańskim Polskim Bankiem Handlowym SA.

c) Utworzone w II Rzeczypospolitej

Bank Naftowy SA we Lwowie powstał w 1921 roku jako Bank Rolniczo-Przemysłowy SA z inicjatywy środowisk ziemiańskich. W pierwszym składzie akcjonariuszy był jeden książę i 5 hrabiów. W 1923 roku bank został przejęty przez przemysłowców naftowych, zorganizowanych w działającej od 1913 roku spółce z o.o. „Gaz Ziemny”. Prezes „Gazu Ziemnego” Józef Tomicki stanął na czele nowej instytucji. Jedyną osobą, która była we władzach banku zarówno przed, jak i po zmianie akcjonariuszy był Mieczysław Longchamps. Po 1923 roku we władzach banku zasiedli znani nafciarze: Władysław Dunka de Sajo, Wit Sulimirski, Franciszek Schramm, bracia Julian i Tadeusz Winiarzowie czy Mieczysław Wieleżyński. W banku ścierały się wpływy kapitału austriackiego i francuskiego. Kapitał w 1927 roku wynosił 1 mln, a w 1929 1,5 mln złotych. Bilanse banku nie wyglądały imponująco. Mimo to z licznego grona banków branżowych założonych w czasach inflacji Bank Naftowy był jednym z dwóch (drugim był poznański Bank Cukrownictwa), które dotrwały do 1939 roku. Poza normalnymi czynnościami bankowymi firma nabywała i sprzedawała koncesje na wydobycie ropy i gazu ziemnego, handlowała patentami oraz miała

⁵ Turski 1918.

⁶ *Powszechny Bank Kredytowy Spółka Akcyjna* 1938.

własny zakład sprężania gazu ziemnego. Centrala mieściła się przy ulicy Leona Sapiehy 3.

Początki Banku Rolniczego SA we Lwowie sięgają XIX wieku, ale bankiem akcyjnym stał się on dopiero w okresie inflacji. W 1884 powstał Bank Rolniczy Sp. z o.o., zajmujący się handlem ziemiopłodami na własny rachunek i komisowo. W 1914 roku połączył się oddziałem handlowym C. K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego. W 1920 roku przekształcono firmę w Bank Rolniczy SA. Bank miał jeden oddział – w Jarosławiu. Brał udział w zakładaniu kilku przedsiębiorstw pracujących na rzecz rolnictwa oraz nadal handlował ziemiopłodami. W radzie banku zasiadali, m. in. Władysław Czartoryski i Marian Boziewicz, dyrektor Akcyjnego Banku Hipotecznego. Dyrektorem był Władysław Konderski, który potem był członkiem władz BGK. W 1926 roku kapitał wynosił 0,5 mln złotych. Siedziba banku mieściła się przy ulicy Kopernika 20. Bank został zlikwidowany w 1927 roku.

Korzenie Banku Ziemiań SA we Lwowie sięgały 1908 roku, kiedy to powstał Bank Związku Ziemiań Sp. z o.o. we Lwowie. Udziały w spółce nabyło Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, traktując to jako rozwiązanie alternatywne wobec projektów utworzenia własnego banku. W 1919 roku firma przekształciła się w bank akcyjny pod tą samą nazwą. W 1920 roku zmieniono nazwę na Bank Ziemiań SA. Poza zwykłymi czynnościami bankowymi statut nakładał na bank obowiązek szczególnego wspierania małej i średniej w własności ziemskiej. Pod koniec inflacji bank dysponował 5 oddziałami, w Kołomyi, Krakowie, Podhajcach, Tarnopolu i Warszawie. Brał udział m.in. w zakładaniu Banku Rolniczego SA we Lwowie. W 1926 roku określono kapitał na 0,5 mln złotych. Wobec słabości kapitałowej instytucji latem 1927 roku rozważano możliwość fuzji z Bankiem Rolniczym SA. Ostatecznie jednak w grudniu 1927 roku podjęto decyzję o likwidacji firmy, spłacając 100% jej zobowiązań. Prezesem banku był Stanisław Badeni, dyrektorem Jan Rozwadowski.

Bank Dyskontowy SA we Lwowie⁷ był małym bankiem doby inflacji. Poza normalnymi czynnościami bankowymi zajmował się działalnością parcelacyjną na własny rachunek. W Radzie Banku zasiadał, m.in. lider galicyjskiej endecji Stanisław Głabiński. Zlikwidowany został prawdopodobnie w 1925 roku. Siedziba mieściła się przy ulicy Hetmańskiej 10.

Rozpad Austro-Węgier zaowocował, m.in. tym, że galicyjskie oddziały banków wiedeńskich usamodzielniały się i przekształcały w odrębne firmy,

zachowując związki z instytucjami macierzystymi⁸. We Lwowie mieliśmy do czynienia z dwoma takimi przypadkami.

Bank Unii w Polsce SA we Lwowie wywodził się z działającego od 1874 roku Domu Bankowego Sokal i Lilien, który w 1911 roku został wykupiony przez wiedeński Unionbank i przekształcony w jego galicyjską filię. W 1923 roku polskie oddziały Unionbanku zostały wyodrębnione w Bank Unii w Polsce SA. Pozostawał on pod kontrolą austriacką. Dyrektorem był Klemens Sokal, dawny właściciel domu bankowego, a prezesem Kazimierz Przybylski. Kapitał w 1926 roku wynosił 1 mln złotych. Po austriackiej stabilizacji walutowej Unionbank został przejęty przez Boden Credit-Anstalt, który wcześniej wydzielił swoje oddziały galicyjskie w Bank Małopolski SA w Krakowie. Skutkiem tego była fuzja Banku Unii w Polsce z Bankiem Małopolskim, która dokonana się w grudniu 1928 roku. Siedziba mieściła się przy ulicy Hetmańskiej 12.

Powszechny Bank Związkowy SA we Lwowie⁹ powstał w 1923 roku z oddziałów galicyjskich Wiener Bank-Verein. Poza związkami z macierzystą firmą bank był powiązany z bazylejskim Banque de Commerce de Bâle i brukselskim Banque Belge pour l'Étranger, będącym własnością Société Generale de Belgique oraz z Czeskim Union-Bankiem i Bankiem Morawskim. Prezesem przez cały czas istnienia był Władysław Stesłowicz, dyrektorem Wacław Fajans. Kapitał z 2 mln złotych w 1926 roku wzrósł do 8 mln złotych w 1928. W drugiej połowie lat trzydziestych bank zaliczano do „wielkiej szóstki” polskich banków komercyjnych, a Wacław Fajans w latach 1932-1939 pełnił funkcję prezesa Związku Banków w Polsce. Stopniowo rosła rola kapitału belgijskiego kosztem austriackiego. W 1937 roku Belgowie dysponowali już 85% akcji. Przeprowadzka do Warszawy dokonywała się stopniowo. W drugiej połowie lat dwudziestych nie mówiło się już o centrali lwowskiej, tylko o trzech „oddziałach głównych”: we Lwowie, Krakowie i Warszawie. W 1930 roku oddział warszawski oficjalnie uznano za centralę. We Lwowie bank mieścił się przy ulicy Jagiellońskiej 2.

Wśród lwowskich domów bankowych w drugiej połowie XIX wieku największy był Dom Bankowy Ozjasza Horowitza, od śmierci założyciela w 1874 rok aż do 1924 roku prowadzony przez jego syna Samuela. Inny wielki Dom Bankowy Schellenberga krótko przed wybuchem wojny został przejęty przez wiedeński Merkurbank. Znaczącą firmą był Dom Bankowy Schütz i Chajes, istniejący

⁷ *Bank Dyskontowy we Lwowie 1924.*

⁸ Smerek 1933.

⁹ Zborowski 1938.

od 1900 roku. Pod koniec lat trzydziestych było we Lwowie 5 domów bankowych, z których największy był Dom Bankowy Ozjasza Grüssa, założony w 1918 roku. Działały też 3 kantory wymiany. Wszystkie one były skupione na niewielkiej przestrzeni między Uniwersytetem a Placem Mariackim, przy ulicach: 3 Maja, Legionów i Pasażu Hausmana.

II. Banki Wilna

Kiedy pojawiły się możliwości zakładania na terenie Rosji prywatnych banków akcyjnych, grono ziemian wileńskich postanowiło założyć dwie instytucje w Wilnie. Dwie, ponieważ rosyjskie prawo bankowe stanowczo zabraniało łączenia działalności w zakresie kredytu krótkoterminowego z kredytem hipotecznym. Tak powstały: Wileński Bank Ziemski oraz Wileński Prywatny Bank Handlowy. Grono założycieli w obu wypadkach było to samo. Stanowili je ziemianie wileńscy, szczególnie Adam Broel-Plater. Do powstania banku przyczynił się też jeden z największych ówczesnych finansistów warszawskich, Jan Bloch, oraz dwie rodziny przemysłowców białostockich: Moes i Zachert. Aby nie obciążać banku zarzutem „polskości”, zaproszono do grona założycieli kilku Rosjan.

Wileński Bank Ziemski SA¹⁰ powstał w 1872 roku. Wobec braku możliwości działania na terenie cesarstwa rosyjskiego towarzystw kredytowych ziemskich bank spełniał tę właśnie funkcję. Na terenie dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego skutecznie konkurował z dwoma rosyjskimi bankami hipotecznymi: Petersbursko-Tulskim i Moskiewskim. Utrzymał taką pozycję również w okresie II Rzeczypospolitej, stając się odpowiednikiem trzech Towarzystw Kredytowych Ziemskich (warszawskiego, poznańskiego i lwowskiego) na terenie „kresów wschodnich”. Bank powstał z kapitałem 1,2 mln rubli, który następnie był prawie co roku podwyższany. Przed I wojną światową osiągnął 10,5 mln rubli. Na czele banku od początku do 1908 stał Adam Broel-Plater. Bank emitował 4,5% listy zastawne, udzielając pożyczek do 60% wartości zabezpieczenia. W 1914 roku wartość nie umorzonych pożyczek banku wynosiła 147,8 mln rubli. Dla porównania – łączna wartość pożyczek obu banków rosyjskich na tym terenie wyniosła 86,7 mln rubli. W okresie II Rzeczypospolitej listy zastawne na 4,5%, 5% i 10%, nominowane zarówno w złotych, jak i w dolarach. Kres tej dwuwalutowości przyniosła dopiero rooseveltońska dewaluacja dolara w 1934 roku. Kondycja ekonomiczna banku była

dobra. W latach 1928-1931 wypłacono dywidendę w wysokości 13,3%. W 1932 roku obniżono ją do 8% i na tym poziomie pozostała już do wojny. Mimo to WBZ był jedynym polskim bankiem, który wypłacał dywidendę przez wszystkie lata kryzysu. Funkcję prezesa w okresie międzywojennym pełnili na zmianę: Aleksander Meysztowicz (1918-1926 i 1932-1939) i Marian Broel-Plater (1926-1932). WBZ do końca zachował ściśle związki z Wileńskim Prywatnym Bankiem Handlowym. Kres jego działalności przyniosła II wojna światowa.

Wileński Prywatny Bank Handlowy SA¹¹ powstał w 1873 roku, współcześnie z wielkimi bankami akcyjnymi Królestwa Polskiego. Przez długi czas był jedyną instytucją kredytu krótkoterminowego na „kresach wschodnich”. Kapitał ustalono na 1,5 mln rubli, ale początkowo zebrano jedynie 0,6 mln. Dopiero po dwóch latach osiągnięto 1 mln rubli i na tym na razie poprzestano. Od początku do 1908 roku prezesem banku był Adam Broel-Plater. Bank kredytował przede wszystkim przemysł i handel drzewny oraz przemysł włókienniczy w okręgu białostockim. W pierwszej fazie działalności otwarto oddziały w Białymstoku, Dyneburgu i Kownie. Pierwsze lata były pomyślne, ale kryzys rolny rozpoczęty w 1884 roku zachwiał pozycją banku. Krytyczny był rok 1889, kiedy to bank poniósł straty, a jego dalsze istnienie stało pod znakiem zapytania. W sierpniu 1890 roku walne zebranie akcjonariuszy postanowiło jednak nie likwidować banku, lecz pokryć straty, dopłacając po 140 rubli do każdej akcji. Skutkiem przesilenia była wyraźna polonizacja składu akcjonariuszy, niepolscy udziałowcy bowiem woleli się wycofać. Następne lata przyniosły rozwój banku, czego wyrazem były kolejne operacje podwyższania kapitału. W 1897 podwyższono go do 2 mln, a w 1923 roku do 3 mln rubli. Po przejściowym zamknięciu otwarto dawne oddziały, uzupełniając je placówkami w Homlu, Bobrujsku, Lidzie, Wilkomierzu, Kiejdanach i Orszy. Po kilkuletniej przerwie w latach 1887-1890 wznowiono wypłaty dywidendy. W 1897 roku pojawiła się natomiast konkurencja w postaci Banku Handlowego w Białymstoku SA, który przejął część rynku kredytowego w białostockim okręgu przemysłowym (Bank Handlowy w Białymstoku SA został zlikwidowany w 1915 roku, po zajęciu Białegostoku przez Niemców). Dzieje WPBH i jego poszczególnych oddziałów w okresie pierwszej wojny światowej, wojny domowej, wojny polsko – radzieckiej i konfliktu polsko – litewskiego mogłoby stać się kanwą filmu sensacyjnego. W latach 1919-1921 WPBH, wraz z innymi bankami wileńskimi, pełnił funkcje

¹⁰ *Vilenskij Zemelnyj Bank 1872-1897, 1898; Plater 1939.*

¹¹ Kuczewski 1924; Krysik 1989.

emisyjne. Straty wojenne pogłębione zostały w następnych latach przez procesy inflacyjne. W 1921 roku bank wszedł w skład rozbudowanego, lecz efemerycznego, jak się okazało, koncernu bankowego skupionego wokół Polskiego Banku Handlowego w Poznaniu. Kluczową postacią koncernu był Leonard Bobiński, które w latach 1921-1925 stanął też na czele banku wileńskiego. Zniesienie restrykcji rosyjskiego prawa bankowego zaowocowało, m.in. włączeniem banku w kilka poważnych akcji założycielskich. Jesienią 1920 roku, na wieść o uchwaleniu przez Sejm ustawy o osadnictwie wojskowym, WPBH utworzył odrębny Polski Bank Parcelacyjny SA. Nie była to jednak udana inicjatywa i bank został wkrótce zlikwidowany. W miejsce oddziałów, które pozostały poza granicami, bank w latach dwudziestych utworzył placówki w Suwałkach, Lidzie i Warszawie. W okresie kryzysu bankowego 1925 roku upadł Polski Bank Handlowy i większość banków należących do koncernu. WPBH poniósł straty, ale uzyskał pomoc ze strony państwowego Funduszu Pomocy Instytucjom Kredytowym i przetrwał. Kolejnymi prezesami byli: Marian Broel-Plater (1925-1926), Stanisław Kognowicki (1926-1935) i Stanisław Bochwic (1935-1939). Kapitał, w 1925 roku wynoszący 1 mln złotych, w 1929 podwyższono do 1,5 mln, a w 1930 do 2,5 mln złotych. Podczas wielkiego kryzysu lat trzydziestych bank stracił ok 20% wkładów, a dyskonto weksli spadło o 53%. Od 1931 roku bank nie wypłacał dywidendy. Jednak mimo tych problemów samo istnienie instytucji, która mocno wrosła w krajobraz Wileńszczyzny, nie było zagrożone. Kres działalności banku przyniosła II wojna światowa. Z racji istnienia oddziałów w Warszawie i Suwałkach WPBH znalazł się na liście banków postawionych w stan likwidacji w kwietniu 1946 roku.

Wileński Bank Ziemski i Wileński Prywatny Bank Handlowy były solidnymi instytucjami, działającymi nieprzerwanie od lat siedemdziesiątych XIX wieku do 1939 roku. Rozluźnienie rygorów prawa bankowego i inflacja w pierwszych latach II Rzeczypospolitej zaowocowały powstaniem kilku dalszych banków akcyjnych, które jednak nie były ani silne, ani długowieczne. Przejdźmy do przeglądu tych instytucji.

Wileński Bank Rolniczo-Przemysłowy SA powstał w 1920 roku i podczas inflacji rozwijał się dość prężnie. Prezesem był Antoni Jundziłł, dyrektorem Dionizy Rozwadowski. Kapitał banku po stabilizacji walutowej określono na 1 mln zł. Bank był powiązany z Wileńskim Syndykatem Rolniczym. Miał oddział w Warszawie i cztery oddziały na Wileńszczyźnie. W grudniu 1925 roku do banku weszła łotewska grupa kapitałowa. Łotysze szukali wówczas dojścia do polskiego rynku bankowego,

bowiem utracili kontrolę nad Polskim Akcyjnym Bankiem Komercyjnym SA w Warszawie. Nie uratowało to jednak banku wileńskiego, który w maju 1926 roku został postawiony w stan likwidacji. Siedziba banku mieściła się przy ulicy Mickiewicza 17.

Wileński Bank Kredytowy SA był jednym z małych, spekulacyjnych banków doby inflacji. Powstał w 1921 roku. Miał oddział w Warszawie i cztery oddziały na Wileńszczyźnie (podobnie, jak poprzednik). Nie przetrwał stabilizacji walutowej. W stan likwidacji został postawiony we wrześniu 1924 roku.

Wileński Bank Krajowy SA był kolejnym, spekulacyjnym bankiem doby inflacji. Powstał w kwietniu 1922 roku. W 1923 roku przeniósł się do Warszawy, zmieniając nazwę na „Kredyt Polski” Bank Akcyjny. W kwietniu 1925 roku nastąpiła kolejna zmiana nazwy na Bank Inwalidzki SA. Na tym etapie firma utrzymywała oddziały w Wilnie i Krakowie. W stan likwidacji został postawiony w marcu 1927 roku. Kolejnymi prezesami byli: Eugeniusz Sztymbel (1921-1925) i Marian Kantor (1925-1927). Istnieje po banku trwały ślad w polskiej świadomości. To właśnie on założył w Warszawie fabrykę gumek „Myszka”.

Bank Leśny w Wilnie SA Był jednym z charakterystycznych dla okresu inflacji banków branżowych, powiązanych ponadto ściśle z jedną partią polityczną – PSL „Piast”. Prezesem był działacz PSL „Piast” Zygmunt Rusinek. Bank powstał w 1922 roku. Po stabilizacji walutowej miał kłopoty z płynnością i musiał pilnie pozbyć się nieruchomości w Warszawie przy Krakowskim Przedmieściu 50, w bezpośrednim sąsiedztwie ówczesnej siedziby rządu – Pałacu Namiestnikowskiego. Rząd kupił gmach od banku, płacąc powyżej jego ceny rynkowej. Według marszałka Sejmu Macieja Rataja¹² była to forma przekupstwa politycznego, która zapewniła Władysławowi Grabskiemu przychylność „Piasta” w kilku kolejnych głosowaniach. Nie uratowało to jednak banku, który na początku 1925 roku został postawiony w stan likwidacji.

W Wilnie działały też domy bankowe, spośród których wyróżniał się skalą interesów i długowiecznością Dom Bankowy Tobiasz Bunimowicz. Założony w 1872 roku, w dwudziestolecie międzywojennym, z kapitałem 2 mln złotych, był jednym z największych domów bankowych w Polsce. W tym czasie kierował nim syn założyciela, również noszący imię Tobiasz. Siedziba firmy mieściła się przy ulicy Wielkiej 72/74. Mniejsze znaczenie miały domy bankowe R. M. Ryndzińskiego, Flawiusza Winiskiego oraz N. Klecka i J. Lewina.

¹² Rataj 1965: 223.

III. Brody jako centrum finansowe

Poza Lwowem i Krakowem ośrodkiem bankierstwa były przed 1877 rokiem galicyjskie Brody. Miasto to miało status wolnego miasta handlowego od 1773 do 1877 roku. Okres wyjątkowej świetności przeżywały podczas wojny krymskiej (1853-1856), kiedy to były praktycznie jedynym oknem na świat zablokowanej na morzach Rosji. Na drugim końcu Galicji podobny status miało Wolne Miasto Kraków. Formalnie znaczyło ono nawet więcej, bo do 1846 roku cieszyło się suwerennością. Faktycznie jednak znaczenie handlowe Brodów było większe. Wynikało to z tego, że Brody obsługiwały handel rosyjski, a Kraków tylko polski handel międzyzaborowy. W latach 50-tych XIX wieku w Brodach zaczęły powstawać silne domy bankowe¹³. Pierwszym był DB Natansohn i Kallir. Majer Kallir cieszył się wpływami w wiedeńskich kołach rządowych. W 1869 roku został nobilitowany¹⁴. Jego syn, Natan, był prezesem lokalnej Izby Handlowej. Po likwidacji przywilejów handlowych Brodów część tamtejszych kupców, związana mocno z rynkiem rosyjskim, przeniosła się do Berdyczowa przyjmując rosyjskie obywatelstwo. Z tych czasów pochodzi powiedzenie „Pisz do mnie na Berdyczów”, które oznacza mniej więcej tyle, co „szukaj wiatru w polu”.

IV. Towarzystwa Kredytowe Miejskie

Na wzór Towarzystw Kredytowych Ziemskich powstawały Towarzystwa Kredytowe Miejskie¹⁵, które udzielały kredytu hipotecznego pod zastaw nieruchomości miejskich poprzez emisję listów zastawnych. Do I wojny światowej działały one tylko w zaborze rosyjskim. W pozostałych dwóch zaborach ta forma działalności kredytowej pojawiła się dopiero w okresie międzywojennym. Na szeroko pojętych Kresach przed I wojną były dwa takie towarzystwa: mińskie (założone 1896) i wileńskie (założone 1907). W 1928 roku powstało Towarzystwo Kredytowe Miejskie we Lwowie, które dysponowało oddziałem krakowskim i objęło swoim zasięgiem całą Galicję.

V. Banki komercyjne posiadające oddziały na Ziemiach Wschodnich

Poza bankami, których centrale mieściły się na Ziemiach Wschodnich, niektóre banki Polski

Centralnej i Zachodniej nastawione były szczególnie na działalność na Wschodzie. Już przed I wojną światową poznański Bank Kwilecki, Potocki i Ska SA rozbudował sieć oddziałów w Galicji Wschodniej, na Podolu i w Kijowie. Ekspansja ta podyktowana była szczególnym zainteresowaniem firmy handlem zbożowym¹⁶.

W 1918 roku powstał Bank Ziemi Polskiej SA w Lublinie. Była to instytucja skromna pod względem kapitałowym, której głównym atutem była sieć oddziałów na ziemiach wschodnich. Bank miał oddziały, m.in. w Baranowiczach, Brześciu Litewskim, Dubnie, Kołomyi, Korcu, Kowlu, Krzemieńcu, Lwowie, Łucku, Ostrogu, Wilnie, Włodzimierzu Wołyńskim. Prezesem banku był Aleksander Drucki-Lubecki. W 1922 roku bank nawiązał współpracę z Bankiem Handlowym Warszawskim, a w 1926 roku został przez niego wchłonięty. W wielu mniejszych miastach kresowych oddziały Banku Ziemi Polskiej były pierwszymi oddziałami banków w ich historii.

Bank Ziemski dla Kresów SA w Łańcucie powstał w 1918 roku. Początkowo zamierzał objąć swą działalnością nawet Bukowinę, ale szybko się okazało, że zasoby kapitałowe dalece nie dorównują ambicjom. Bank w 1924 roku został przeniesiony do Krakowa, a w 1927 roku zlikwidowany.

Bank Wschodni SA w Warszawie¹⁷ powstał w 1919 roku z Domu Bankowego Józef Tyszkiewicz. Miał oddziały m.in. w Wilnie, Równem, Dubnie, Krzemieńcu i Ostrogu. Była to mała i słaba firma, zlikwidowana już w 1924 roku.

Polski Bank Kresowy SA w Warszawie¹⁸ powstał w 1921 roku z inicjatywy Polskiego Banku Krajowego w celu popierania rozwoju kresów wschodnich. PBK zachował kilkanaście procent akcji. Bank miał oddziały w Brześciu, Pińsku, Grodnie i Równem. W Radzie Banku zasiadali poważni działacze bankowi: Ernest Adam, Henryk Kaden, Marcin Szarski czy Emeryk Hutten-Czapski. Mimo to nie odniósł sukcesu i w 1924 roku został zlikwidowany.

Bank Ziem Kresowych SA w Równem powstał w 1921 roku. W 1922 roku został przeniesiony do Warszawy. W tym samym roku zmienił nazwę na Powszechny Bank Depozytowy SA w Warszawie. W odróżnieniu od poprzedników był większą firmą. W 1924 roku został wykupiony przez angielską firmę Johnson Matthey Co., zajmującą się handlem złotem i srebrem. W 1925 roku bank zaangażował się w spekulacje dewizowe, które doprowadziły do

¹³ Schiper 1932: 158-159.

¹⁴ Górzyński 1997: 145-146.

¹⁵ Bardzki 1911/1912; Rasiński 1913.

¹⁶ Zalewski 1920.

¹⁷ *Bank Wschodni SA* 1923; 1924.

¹⁸ *Polski Bank Kresowy* 1923.

aresztowania jednego z członków zarządu. Mimo to nie upadł podczas kryzysu 1925. W następnych latach utrzymywał ścisłe związki z londyńską firmą macierzystą i z bankiem Matthey and Co w Wiedniu. Podczas wielkiego kryzysu kondycja firmy się pogorszyła, w 1934 roku rozpoczęto cichą likwidację.

Jedynym przypadkiem przekształcenia polskich oddziałów banku rosyjskiego w samodzielną firmę był Polski Bank Komercyjny SA w Łodzi, który powstał w 1921 roku z oddziałów Petersbursko-Ryckiego Banku Handlowego. Z tej racji bank utrzymywał szczególnie bliskie stosunki z innymi sukcesorami tej firmy: Ryskim Bankiem Handlowym w Rydze i Estońskim Bankiem Przemysłowo-Handlowym w Dorpacie. W 1922 roku bank przeniósł się do Warszawy i zmienił nazwę na Polski Akcyjny Bank Komercyjny SA. W późniejszych latach związał się z kapitałem belgijskim i u schyłku lat trzydziestych wyrósł na jeden z „wielkiej szóstki” banków polskich. Zlikwidował jednak oddziały na Wschodzie, które utrzymywał początkowo.

Dom Bankowy Dawid Szereszowski, największy dom bankowy II Rzeczypospolitej, pod względem kapitału przewyższający wiele banków akcyjnych, zaangażowany był na Polesiu, ponieważ Szereszowscy mieli tam 4 tys. hektarów lasów, które eksploatowali. W 1923 roku Szereszowscy zdecydowali się na utworzenie, obok domu bankowego, Bank Północno-Wschodni SA z siedzibą w Łomży. Z czasem zmieniono nazwę na Bank Północny oraz siedzibę na Warszawę. Nie była to jednak udana firma i pod koniec lat 30-tych została postawiona w stan likwidacji.

Wspomnijmy na koniec o Banku Kredytowym w Warszawie SA¹⁹ z tej racji, że w 1919 roku, w krótkim okresie, kiedy Mińsk pozostawał w rękach polskich, bank ten zdążył otworzyć tam oddział. Poza tym dysponował rozbudowaną siecią oddziałów na Kresach. Był to jeden z tych banków, które rozbudowę sieci oddziałów w latach inflacji traktowały jako przykrywkę dla nabywania kolejnych nieruchomości. Miało to zabezpieczać przed dekapitalizacją. W praktyce okazało się pułapką, bowiem po stabilizacji walutowej nieruchomości te stały się trudne do zbycia. W 1924 roku BKW został przejęty przez Bank dla Handlu i Przemysłu w Warszawie SA, ale przez to przyczynił się do upadku tej firmy podczas kryzysu bankowego 1925 roku.

Podsumowanie

Bankowość komercyjna w II Rzeczypospolitej systematycznie traciła na znaczeniu. Na kresach wschodnich proces ten postępował jeszcze szybciej. Dwa kolejne kryzysy bankowe 1925 i 1931 roku przyniosły upadek nowych, utworzonych w latach inflacji słabych instytucji. Relatywnie mocną pozycję utrzymały dawne, utworzone przed 1914 rokiem banki wileńskie. Banki lwowskie odgrywały istotną rolę w latach 20-tych, ale w następnej dekadzie ich znaczenie zmalało. Z jednej strony padły ofiarą kryzysu za sprawą ścisłych powiązań z austriackim rynkiem pieniężnym, z drugiej, odbywał się proces przenoszenia ze Lwowa do Warszawy najpoważniejszych instytucji.

Literatura

- Akcyjny Bank Hipoteczny 1938*, „Rocznik Polityczno-Gospodarczy”. Warszawa, 924-925.
- Bank Dyskontowy we Lwowie, 1924*, „Przemysł i Handel” nr 6.
- Bank Kredytowy w Warszawie. 1922*. „Przemysł i Handel” nr 8.
- Bank Kredytowy w Warszawie. 1923a*. „Przemysł i Handel” nr 46.
- Bank Kredytowy w Warszawie. 1923b*. „Przemysł i Handel” nr 48.
- Bank Kredytowy w Warszawie. 1924*. „Przemysł i Handel” nr 5.
- Bank Wschodni SA, 1923*, „Przemysł i Handel” nr 48.
- Bank Wschodni SA, 1924*, „Przemysł i Handel” nr 6.
- Bardzki A. 1894. *Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie*. Warszawa.
- Bardzki A. 1911-1912. *Towarzystwa kredytowe miejskie*, 1-2. Warszawa.
- Górzyński S. 1997. *Nobilitacje w Galicji w latach 1772-1918*. Warszawa.
- Hofmokl-Ostrowski Z, 1925. *Banki w Polsce*. Warszawa.
- Krysik A. 1989. *Wileński Prywatny Bank Handlowy 1873-1939/46* (praca magisterska w Bibliotece SGH). Warszawa.
- Kuczewski L. 1924. *Wileński Prywatny Bank Handlowy 1873-1903*. Wilno.
- Morawski W. 1996. *Bankowość prywatna w II Rzeczypospolitej*. Warszawa.
- Morawski W. 1998. *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*. Warszawa.
- Nowak H. 1932. *Bankowość w Polsce*, t. 1. Warszawa.

¹⁹ *Bank Kredytowy w Warszawie 1922; 1923a; 1923b; 1924*

- Ostrożyński W. 1892. *Galiczyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie. Jego powstanie i półwiekowy rozwój*. Lwów.
- Plater K. 1939. *Wileński Bank Ziemski* (praca magisterska w Bibliotece SGH) Warszawa.
- Polski Bank Kresowy*. 1923. „Przemysł i Handel” 43.
- Powszechny Bank Kredytowy Spółka Akcyjna* 1938. „Bank” 12. 646-649.
- Rasiński F. 1913. *Towarzystwa Kredytowe Miejskie w Królestwie Polskim i Cesarstwie Rosyjskim*. Warszawa.
- Rataj M. 1965. *Pamiętniki 1918-1927*. Warszawa.
- Schiper I. 1932. *Żydzi w Polsce Odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna*. Warszawa.
- Smerek M. 1933. *Kapitały zagraniczne w bankowości polskiej*. „Bank” 1, 18-18; 2, 39-49.
- Turski M. 1918. *Polskie stowarzyszenia i Akcyjny Bank Związkowy*. Lwów.
- Vilenskiy Zemelnyj Bank 1872-1897*, 1898. Wilno.
- Zalewski S. 1938. *Ewolucja kredytu długoterminowego ziemskiego w Polsce*. Warszawa.
- Zalewski Z. 1920. *50 lat pracy Banku Kwilecki, Potocki i Ska w Poznaniu (1870-1920)*. Poznań.
- Zborowski W. 1938. *Powszechny Bank Związkowy w Polsce*. „Bank” 12, 651-653.
- Ziemski Bank Kredytowy SA we Lwowie*. 1925. „Rzeczpospolita” 26 lipca.

Wojciech Morawski
 Szkoła Główna Handlowa
 wojciech.morawski@sgh.waw.pl